

הלכות שאלה ופקדון

דיני השואל : פרקים א' - ג'

פרק א' - מסגרת המחויבות של השואל

"שואל" הוא אדם הלוקח חפץ מחברו לצורך שימוש בחפץ, ללא תשלום לבעלים. משום שהנאתו מרובה והפסדו מועט, השואל חייב אפילו על אונס, וכל שכן שהוא חייב על גניבה, אבדה ופשיעה. התשלום על הנזק, דומה לתשלום של מזיק - ניכוי הפחת מהבהמה או מהחפץ כשהיה שלם. השואל פטור, אם החפץ התקלקל מחמת המלאכה שעבורה שאל אותו (מתה מחמת מלאכה). כמו כן, בדומה לכל השומרים, אם היו הבעלים עמו בשעת שאילה, השואל פטור. כל זמן ההשאלה השואל חייב במזונות הבהמה ובטיפול הראוי בה.

זמן ההשאלה, במידה ואינו קצוב מראש, מאפשר למשאיל ליטול את שלו בכל עת שירצה. לעומת זאת, אם נקצב זמן לשאלה, אין המשאיל יכול לקחת את שלו כל זמן השאלה. ככל הסכם ממוני, זמן השאילה ותנאיה נקבע לפי דעת שני הצדדים. לכן שאלה לצורך ביצוע מלאכה מסוימת, מגינה על השואל ומונעת מהבעלים לסיים את השאלה עד שישלים השואל את המלאכה לשמה שאל את החפץ. מאידך, אסור לשואל לשנות דבר מהגדרת המלאכה אותה הציג למשאיל.

פרק ב' - שאילה בבעלים

שומר חינם, שומר שכר, שוכר או שואל, ששאלו או ששכרו את בעל הפקדון או עבדו הכנעני לצורך מלאכתם וכדומה, הרי הם פטורים מכל החיובים ואפילו מפשיעה. דין זה קיים רק כאשר הבעלים היו שכורים או שאולים במעמד השאלה - בזמן לקיחת החפץ, כגון ששכרם יחד עם החפץ או קודם לכן, אפילו אם שכרם לעבודה אחרת - השואל פטור מלשלם את הנזק. אם הבעלים היו שכורים או שאולים בשעה שהחפץ ניזוק, ולא היו שכורים או שאולים בשעה שהשומרים קיבלו את החפץ - לא קיים דין זה. מאידך, אם הבעלים היו שכורים או שאולים בזמן לקיחת החפץ, קיים דין זה, גם אם הם לא היו שכורים או שאולים בשעה שהחפץ ניזוק. אופנים שונים של שאילה המוגדרת שאלה בבעלים מופרטים בפרק.

פרק ג' - טענות בין הצדדים

האחריות על החפץ מוטלת על השואל מרגע שנכנסה לרשותו ועד שחזרה לרשות הבעלים. אמנם חזקה היא שכאשר חלפה תקופת ההשאלה, השואל הופך לשומר שכר, משום שעל בסיס הנאתו מן החפץ הוא מוכן לקבל אחריות עליו. לכן אם ניזוק החפץ באונס קודם שהגיע לבעליו לאחר תום תקופת ההשאלה, השואל פטור. בכל מקרה של ספק, המוציא מחברו עליו הראיה. במקרה ואין אפשרות להביא ראיה, ישבע השומר ואם מסיבה כלשהיא אינו יכול לשבע - ישלם.

שומר חינם : פרקים ד' - ח'

פרק ד' - מסגרת המחויבות של שומר חינם ואופן שמירת הפקדון

"שומר חינם" הוא מי שהפקידו בידו פקדון והוא קיבל על עצמו לשומרו ללא קבלת תמורה. שומר חינם פטור על גניבה ואבידה, וכל שכן על אונס ואינו חייב על שני מקרים בלבד:

לב הלימוד

תמצית וביאור של הלימוד, ספר משפטים
מבית הרמב"ם היומי.

א. פשיעה - שלא שמר כדרך השמירה הראויה לאותו חפץ.
ב. שליחות יד - נטילת הפקדון על ידי הנפקד כדי להשתמש בו.
השומר אינו רשאי להשתמש בפקדון שהופקד בידו אפילו שימוש קל שהפקדון שלא מזיק לחפץ כלל.
אם השתמש בפקדון, הוא יוצא מגדר שומר והופך ל"שואל שלא מדעת" ולמעשה נחשב גזלן.
אם המפקיד אינו מאמין לשומר שהחפץ נגנב או אבד שלא בפשיעה, על השומר להשבע שהחפץ נגנב או אבד ממנו מבלי שפשע בשמירתו.

אופן שמירת הפקדון

אופן השמירה משתנה מחפץ לחפץ, בהתאם לדרכם של בני אדם בשמירת חפצים אלו. חפצים שהדרך להניחם בחצר, כגון: חבילות פשתן או גידולי קרקע אחרים - יניחם בחצר. חפצים שהדרך לשומרם בבית, כגון: בגדים - יניחם בבית. חפצים יקרים שהדרך לשומרם בארון נעול - ישמרם בארון נעול, וכל כיוצא בזה.
כמו כן, אופן השמירה משתנה מזמן לזמן. בזמן חז"ל היה נהוג לשמור כלי כסף וכלי זהב בקרקע וגם השומר היה חייב - אז - לעשות כן. כיום, מקובל לשמור אותם בכספות או במקומות מסתור שבביתו, ועל השומר לשומרם באותה דרך.
המפקיד, על דעת אשתו ובניו הוא מפקיד. כלומר: המפקיד פקדון אצל חברו, מפקידו על דעת שיוכל הנפקד למוסרו לשמירה ביד אשתו ובניו הגדולים. לכן, נפקד שמסר את הפקדון לשמירה ביד אשתו או בניו הגדולים, ואבד מהם הפקדון, אין הנפקד נחשב כפושע בפקדון, ואינו חייב בתשלומיו. ברם, אם מסר את הפקדון לבניו הקטנים או לעבדיו או לאחד מקרוביו שאינם מתגוררים עמו ואינם סמוכים על שולחנו, הרי זה פושע וחייב בתשלומי הפקדון.

פרק ה' - גדרי פשיעה

כדי ששומר יתחייב מדין פושע, יש להגדיר את פעולתו כפשיעה ובנוסף להציג תביעה ממונית מהצד השני. לכן, כאשר אין תובע מסוים ומוגדר לממון גם פעולה שתחשב לפשיעה אינו מתחייב עליה.
לא כל פעולה מזיקה שנגרמה על ידי השומר היא בהכרח פשיעה, גם אם נעשתה במזיד.
ישנן פעולות המאבדות את הפקדון. במקרים אלו, כאשר השומר התרשל, או שהיה בידו להציל את הפקדון ולא עשה זאת, הרי הוא פושע, גם אם עשה על מנת להציל ממנו.
ישנן פעולות שונות המוגדרות כפשיעה למרות שלא איבדו את הממון, כגון: מי שלא ניהל רישום מסודר ואינו יכול להשיב את הפקדונות כראוי לכל אחד מהבעלים, מי שעירב פירות פיקדון עם פירותיו שלו ללא מדידה או אמצעי זיהוי, שכח היכן הניח את הפקדון וכדומה. במקרים כגון אלו, יש והשומר נאלץ לשלם לכל התובעים כולם, או לערוך חשבון מקיף הנוטה לטובת תובעיו, או שהוא נאלץ לאפשר לבעלים ליטול כפי תביעתו משום שאין בידו כל ראייה לבירור המציאות. היסוד הוא שברגע שמוגדר השומר כפושע, מיד הוא מתחייב, לכן אינו לומר לבעל הפקדון שימתין עד אשר ימצא את פקדונו וכיוצא בזה, אלא עליו לשלם מיד.

פרק ו' - טענות על השמירה ובירור בשבועה

שבועת השומרים

גם כאשר השומר פטור מלשלם על הנזק שקרה לחפץ הנשמר, על מנת לשלול לחלוטין אפשרות של פשיעה או ניצול לרעה של המצב, עדיין הוא חייב להישבע על הדברים הבאים:

1. על סיבות אובדן הפקדון: שהחפץ אכן נגנב, אבד או נאנס וכעת החפץ אינו ברשותו.
2. על דרך השמירה: שלא פשע אלא שמר על הפקדון כדרך השומרים.

תמצית וביאור של הלימוד, ספר משפטים מבית הרמב"ם היומי.

3. שלא "שלא יד" בחפץ, כלומר, שלא נשתמש בחפץ שימוש כל שהוא לפני שנגנב או נאנס. אם נשבע השומר ונפטר מתשלום ולאחר מכן נודע על ידי עדים ששיקר בשבועתו, חייב לשלם לבעלים "קרן וחומש". שומר חנם שטען שנגנב החפץ ונמצא משקר דינו "טוען טענת גנב" וחייב לשלם כפל כנגב עצמו. בנוסף, שומר שהודה שפשע בחפץ ומוכן לשלם לבעלים את שוויו, חייב להשבע שבועה שאין החפץ ברשותו, וזו, כדי למנוע מהשומר לתת עינו בחפץ ולכפות על הבעלים בעקיפין למכור לו את החפץ. שבועה משתמשים גם כדי לברר את האמת לגבי טענות על תנאים מסוימים שהתנו הצדדים כעת יש מחלוקת לגביהם, כגון שהתנה שלא ישמור שמירה מעולה וכדומה. במקום שיש ראייה ברורה אין צורך בשבועה.

פרק ז' - הטיפול בפקדון

כיצד יש לטפל בפקדון כל עוד הוא תחת ידי השומר?
גם אם פירות הפיקדון מתקלקלים, אסור לגעת בהם. אך אם הם נפסדים לגמרי, מדין השבת אבדה, יש למוכרם לפני שיפסדו לאדם אחר. ואם השתמש בהם, חייב באחריותם.
אם מדובר בכסף, שעיקרו הערך הממוני ולא המטבעות עצמם, מותר לשומר שעסקיו עם ממון, כגון חלפן כספים או חנווני, להשתמש בממון, אלא אם כן ישנה הוכחה שהמפקיד היה מעוניין לקבל מטבעות או שטרות אלו דווקא. במידה והשתמש, הרי הוא ככל מלווה ממון.
כל טיפול בפקדון כגון העברתו ממקום למקום, אם נעשה לצורך שמירה על הפקדון - אין השומר מתחייב על נזק שנגרם ממנו.
קבלת הפקדון מותנית בידיעה שאכן החפץ הוא של האדם המפקיד אותו. כמו כן, החזרת הפקדון נעשית במקום שבו הפקד, מתוך הנחה ששמירה אופטימלית מחייבת השארת הפקדון במקום שמירתו.
במקרים שהשומר אינו יכול לשמור על הפקדון כגון שהוא חייב לצאת לחו"ל, יש בידו למסור את הפקדון לבית דין והם יפקידוהו אצל נאמן להם.

פרק ח' - פקדון שנגנב

שומר יכול לזכות ברווח של פיקדון שנגנב או אבד. אם הפקדון נגנב, והשומר הסכים לשלם במקום להישבע השומר זוכה בכפל ובשבח (במידה והשביח החפץ), והחפץ עצמו, לאחר שנכסה ממנו השבח, חוזר לבעלים.
במקרה ונמצא הגנב או הוחזרה הגנבה לפני ששילם השומר או לפני שנשבע, במסגרת אחריות השמירה, חלה על השומר חובה לתבוע את הגנב על מנת להוציא ממנו את הפקדון ולהשיבו לבעליו ואינו יכול להפטר בשבועה על אונס.
אם נשבע ונתפס הגנב - שומר חנם יכול להפטר על סמך שבועתו ושומר שכר חייב להשיב הפקדון, שעל דעת כן הוא מקבל משכורת - על מנת לשמור שמירה יתירה.